

Fazekas Sándor

„Hálát Istennek ad, verssel imádkozik”

Zrínyi Miklós Elégiájának értelmezéséhez¹

A jelen tanulmányban először felidézem a Zrínyi utolsó versével foglalkozó legfontosabb szakirodalmat, majd ismertetem a kutatók által eddig nem vizsgált toposzvariánst, és ilyen összefüggésben új szövegek segítségével igyekszem kontextusba helyezni a verset.

1. Az Elégia olvasatai

1.1. Filológiai bevezető

Már a vers megtalálásának története is regényes. Kende Zsigmond² munkájából megtudhatjuk, hogy a vers felfedezését Albert Roth nevű munkatársának köszönhetjük, aki Blaeu *Theatrum orbis terrarum* című munkájába csúsztatva találta meg a kéziratot (Amsterdam, 1645 pl. az egyik kiadása). Az atlasz Ortelius munkájának későbbi változata (Atlas Maior). Egyetlen ok miatt kerülhetett bele: az egyik legnagyobb alakú kötet lehetett a könyvtárban. Klaniczay Zrínyi-monográfiájában kételyének ad hangot a művel kapcsolatban: „Egyetlen ez a vers, talán nincs is befejezve, a versformát is változtatja közben”.³ Ötvös Péternek mindenesetre

---

¹ Az alábbi előadás egy hosszabb dolgozat része, amely a fülemüle-toposz eddig nem vizsgált változatát dolgozza fel, a régi magyar és klasszikus magyar irodalomra koncentrálva, világirodalmi párhuzamok bevonásával. A tervezett kötetben helyet kap majd az itt elemzett változatok teljes szövege, Jakob Balde *Philomeláját* is beleértve, Szabó Ádám fordításában, amelyet formahű versfordítássá alakítottunk majd.

² A szerző keresztnéve több változatban is kering; mi a Kovács Sándor Iván által megerősített variánst fogadjuk el, mivel több korabeli forrás is megerősíti. Nem Széchy Károly, Zrínyi első monográfusa, hanem Kende Sámuel nevezte elsőként *Elégiának* a verset: Samuel KENDE, *Bibliotheca Zrinyiana: Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi* (Wien: Verlag von S. Kende, 1893), XVII; bár ez Kendénél még inkább műfaji meghatározásként szerepel („Unbekannte Elegie Nicolaus Zrinyi's”). Széchy Károly hét évvel Kende után, 1900-ban jelentette meg életrajzának negyedik kötetét: SZÉCHY Károly, *Gróf Zrínyi Miklós (1620–1664)*, 4, Magyar történeti életrajzok (Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1900): <https://mek.oszk.hu/05800/05842/html/4kotet/index.htm>, hozzáférés: 2021.01.07).

³ KLANICZAY Tibor, *Zrínyi Miklós* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964, 2., átdolgozott kiadás), 625.

igaza van, amikor ezzel szemben a verset befejezett, szándékosan strófaváltó szerkezettel élő, és szándékosan egyenetlen költeményként írja le.⁴ Klaniczay Tibor munkája persze így is iránymutató volt a kutatás számára: meggyőzően elemezte azt a generációkon átívelő koncepciót, amely a dédapától a dédunokáig, sőt, annak fiáig, Izsákiig terjed.⁵ Eszerint a szigetvári hős, Zrínyi Miklós 1566-os hőstette úgy nyerte el méltó helyét a nemzeti emlékezetben, hogy a dédunoka – a történetírók és krónikások anyagai nyomán – ércnél maradandóbb emléket állít annak. A költő Zrínyi szintén jeles tetteket visz véghez a törökellenes küzdelmekben (a legjelesebb a téli hadjárat, s benne az eszéki híd felgyújtása, amellyel ellenséges területre mélyen benyomulva vágta el a törökök utánpótlási útvonalát), és tetteivel ő is megérdemli, hogy verses emléket állítson neki utóda – akit Izsák alakjában vélt megtalálni: ez a nagy ívű koncepció vall kudarcot Zrínyi kisfiának halálával. „Nemcsak fiát, de egy új hőst, egy új Zrínyit gyászol a költő”, írja, és igaza van, de talán még ennél is többről lehet szó.

1.2. Kovács Sándor Iván: a rímtoposzok tanulságai

Kovács Sándor Iván két nagyszerű könyve, *A lírikus Zrínyi* és *Az író Zrínyi Miklós az Elégiáról* szólva javarészt Klaniczay gondolatmenete nyomán halad; éppen az ő és Komlowszki Tibor munkájára is építve kifejti, mennyi hasonlóság van Rimay és Zrínyi saját fiát gyászoló verse között.⁶ Fontos kiegészítéseket tesz azonban a szöveg kontextusával kapcsolatban; ezek közül itt most csak kettőt emelnénk ki. Másik könyvében, *Az író Zrínyi Miklós* címűben az egész életmű egyik alapgondolatához is alapvető fontosságú megfigyelést fűz: kimutatja, hogy az eposz alapeszméje nem mástól ered, mint magától a dédapától, a szigetvári hőstől, aki Cserenkó Ferenctől ránk maradt, eredetileg horvát nyelvű, majd Budina Sámuel által 1568-ban latinra is lefordított beszámolójában Szigetvár áldozatát a magyar nemzet megváltásával hozza párhuzamba:

Az Isten bűneinkért büntet bennünket [...]. Úgy illik, hogy utolsó óráinkban az Istentől ezt a ránk bocsájtott büntetést alázatos lélekkel és hálás szívvel viseljük, mert ezzel nemcsak a magunk bűneiért, hanem az egész országnak gyalázatos tetteiért is fogunk vezekelni.⁷

⁴ ÖTVÖS Péter, „Zrínyi Miklós cím nélküli verséről”, in *Mint sok fát gyümölcselel: Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére*, szerk. ORLOVSKY Géza (Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 1997), 34–42.

⁵ KLANICZAY, *Zrínyi...*, 625–627. Az alább következő idézet a 627. oldalon található.

⁶ KOVÁCS Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1985), 257–258.

⁷ *Zrínyi Miklós, a szigetvári hős életére vonatkozó levelek és okiratok*, 1–2, szerk. BARABÁS Samu (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1898–1899), idézi KOVÁCS Sándor Iván, *Az író Zrínyi Miklós*, Nemzeti klasszikusok (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2006), 108–109.

(Zrínyinek az eposz utáni, annak alapeszméjével összhangban álló megnyilatkozására a dolgozat végén fogunk kitérni.)

A másik számunkra fontos, gondolatébresztő megjegyzése a rímtoposzok kutatására vonatkozik. Imre Mihály Rimay-dolgozata mutatja,⁸ hogy mennyire termékeny lehet ez az irány, és Kovács Sándor Iván a Zrínyi-korpuszra vonatkozólag is sürgeti egy ilyen vizsgálat elvégzését. Ő maga idéz fel egy szép párhuzamot Zrínyi utolsó verséhez. Idézzük fel ennek nevezetes záróstrófáját:

Ah, szép fülemlét az irigy halál
Lecsapá kebelemben szörnyü kaszával,
Izsákot, mely vala mint egy szép virágszál,
Kertek szépségére mely oly gyönyörűn áll.⁹

Ezzel párhuzamos hely az életműben egy, a *Syrena*-kódexben szereplő szakasz, amely Homonnai Gyurkó haláláról szól. Itt a költő ugyanazt a rímtoposzt használja. A strófa, amely végül nem került be az eposz nyomtatott változatába, a következő:

Ahun van az parton egy gyöngé virágszál,
Melynek reménsége nevelkedésben áll,
Homonai Gyurko benned Pallas talál
Eszet és bátorságot, melyet rosda nem száll.¹⁰

A Kecskeméti Istvánnak tulajdonítható¹¹ *Tintinnabulum tripudiantium* egyik strófája a rímtoposz újabb megjelenése, még a Zrínyi-műveket megelőzően keletkezett. Komlowszki Tibor¹² más összefüggésben említi a szövegrészletet, és a strófa

⁸ A „Querela és rímtoposz” című zárófejezetet ld. IMRE Mihály, „Magyarország panasza”: *A Querela Hungariae-toposz a XVI–XVII. század irodalmában* (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1995), 239–274.

⁹ A teljes szöveg az első mellékletben található. A versnek ezt az átiratát Ötvös Péter készítette, szemináriumi használatra; munkáját Vadai István ellenőrizte. A verssel kapcsolatban számos olvasati nehézség merülhet fel, így már a tanulmányom címében foglalt is; ezekről külön tanulmányt lehetne (és kellene) írni.

¹⁰ KOVÁCS, *A lírikus...*, 260. A strófa a *Syrena*-kódex 133. oldalán található. Homonnai Gyurkót említi még KOVÁCS Sándor Iván, „Mikor írta Zrínyi a Szigeti veszedelmet?”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 87 (1983): 189–196.

¹¹ A mű írójának problematikájához ld. PAP Balázs, „A *Tintinnabulum tripudiantium* szerzőségéhez”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 110 (2006): 585–590, ill. RÉGER Ádám, „A *Tintinnabulum tripudiantium* szerzője és forrása”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 118 (2014): 77–98. Nézetünk szerint utóbbi a perdöntő: a művet vélhetőleg Kecskeméti István készítette.

¹² KOMLOVSZKI Tibor, „Rimay és a Balassi-hagyomány”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 86 (1982): 599–600.

Rimay versével való rokonságát hangsúlyozza, pedig az *Elégiához* fűződő kapcsolata sokkal markánsabb. A *Tintinnabulum* vonatkozó sorai:

Ez a' kellemetes szép gyenge Virág-szál,
Kit Éden mezején gyakran harmatoztál,
Imé most előtted nagy bátorságban áll;
Kit sem dér, sem ragya nem bántott, vagy halál.¹³

A példák száma azonban a Zrínyi-életműből tovább gyarapítható. Juranics halála így jelenik meg az eposzban (a párhuzamra tudomásom szerint elsőként szintén Kovács Sándor Iván¹⁴ hívta fel a figyelmet):

Leesik Juranics, mint egy szép virágszál,
Kit kegyetlen munkás nagy vassal lekaszál,
Avagy ha tövéből kidül liliumszál,
Mely szép növényében tavaszi mezőn áll.¹⁵

Ezzel azonban a sorozatnak nincs vége; a sort mi magunk is gyarapíthatjuk. Az *Euridicét így siratta Orfeus* címen ismeretes¹⁶ versben bukkan elő a rímtoposz egy újabb kontextusba illesztve: feleségének, Draskovich Mária Euzébiának halálára írott versében, szintén a legmagasabb fájdalom és veszteség kifejezésére alkalmazza ennek egy variációját, amelyet a halál-talál rímpár bevonásával még kifejezőbbé tett:

Euridice oly volt, mint egy szép virágszál,
Mint legszebbik csillag, mely sokak között áll.
Ezt elvitte az irigy s kegyetlen halál,
És ezért nyugodalmat szívem nem talál.¹⁷

¹³ KLANICZAY Tibor és STOLL Béla, szerk., *Pécseli Király Imre, Miskolczi Csulyak István és Nyéki Vörös Mátyás versei*, Régi magyar költők tára, 17. század, 2 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962), 213.

¹⁴ KOVÁCS, *Az író Zrínyi*, 184. Vö. ÁCS Pál, „A »helyettes áldozat« allegóriái a Zrínyiász IX. énekében”, in ÁCS Pál, *„Elváltzott idők”: Irányváltások a régi magyar irodalomban*, Régi magyar könyvtár: Tanulmányok 6, 140–157 (Budapest: Balassi Kiadó, 2006).

¹⁵ A *Syrena*-kódelexben a IX. rész 73. strófájaként szerepel. A kódex digitálisan elérhető: <https://mek.oszk.hu/02600/02676/pdf/> (hozzáférés: 2020.08.08)

¹⁶ Teljes címe inkább argumentumszerű: *„Orfeus az szép Euridice után futván, Euridicét egy vipera megcsípte, az mely mérges sebben megholt Euridice. Így siratta Orfeus.”* ZRÍNYI Miklós, *Összes művei*, szerk. HAUSNER Gábor, KOVÁCS Sándor Iván és Kulcsár Péter, Magyar remekírók: Új folyam (Budapest: Kortárs Kiadó, 2003), 237–241.

¹⁷ ZRÍNYI, *Összes művei*, 237.

A rímtoposz tehát áthatja Zrínyi költészetét: Kovács Sándor Ivánnak ismét igaza van, amikor ezek vizsgálatát fontos és termékeny iránynak gondolja.¹⁸ Ezt a rimbokrot használja Zrínyi, ha egy fiatal, ártatlan lény halálát írja le: Homonnai Gyurkóét, Juranicsét, Eurydicéét és Izsákét egyaránt. Rímtoposzai gyökerezhetnek az őt megelőző költők életművében is, de mint mindig, Zrínyi a maga képére alakítja eszközeit. A rímtoposzt tudatosan alkalmazza és invenciója minden alkalommal valamelyest átformálja azt, a megjelenített tartalmaknak megfelelően.

1.3. Retorikai olvasatok

Ötvös Péter tanulmányának¹⁹ retorikai elemzése sok szempontból fontos számunkra, bár a következtetéseivel nem mindig érthetünk teljesen egyet. Módszertanát tekintve nagyon fontos szempontot adott az eddigiekhez: a szöveg retorikai struktúrájától nem lehet eltekinteni. Megkerüli azonban azt a kérdést, amellyel kapcsolatban azóta már Merényi-Metzger Gábor révén²⁰ új adatokhoz jutottunk: volt-e Zrínyinek Izsák nevű fia? Igen: 1659. máj. 20-án halt meg Zrínyi Izsák, négyéves korában. Ötvös metafora helyett exemplumként olvassa Izsákot; az új adatok fényében mindkét olvasat egyaránt érvényes lehet. Szilasi László elemzése²¹ a lélektani szituációból indul ki, ugyanakkor Ötvös nyomvonalán haladva a retorikai olvasatot igyekszik további megfigyelésekkel gazdagítani. Nála az Ábrahám-komplexum válik hangsúlyossá, amelyet az imitatio gyakorlatának egyik fontos mintázataként azonosít be: Szilasinál a követő – némely modern elméletekkel (mint Harold Bloom hatásizony-teóriája) ellentétben – nem akarja legyilkolni elődjét, hanem éppen gyönyörködik a vele való küzdelemben, és az imitációról és az aemulációról a Balassa-kódex kéziratos megjegyzésével összhangban megállapítja: „egyike is kétség”. Szilasi idézete vonatkozhat Zrínyire és mintáira, de saját magára és Ötvösre is: a barokk imitációs technika és a modern irodalomértelmezés természete e dolgozatban megfeleltethető egymásnak.

Legújabbán Laczházi Gyula elemezte²² az *Elégiát*, saját szempontjait, a műben a benne foglalt érzelmek kifejezőmódjait, illetve annak a halottsirató műfajától való eltéréseit, és a barokk és a felvilágosodás hasonló tárgyú verseinek különbségeit vizsgálva. A dolgozat bekapcsolja az értelmezésbe Csokonai Földi Jánost sirató

¹⁸ KOVÁCS, *A lírikus...*, 260.

¹⁹ ÖTVÖS Péter, „Zrínyi Miklós cím nélküli verséről”, in *„Mint sok fát gyümölcssel...”: Tanulmányok Kovács Sándor Iván tiszteletére*, szerk. CSILLAG István, 34–42 (Budapest: ELTE BTK, 1997).

²⁰ MERÉNYI-METZGER GÁBOR, „Zrínyi Miklós elsőszülött fiának születése és halála”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015): 395–398.

²¹ SZILASI László, „Egyike is kétség»: az Ábrahám-komplexumról”, in *Ötvös Péter Festschrift*, Acta Historiae Litterarum Hungaricarum 29 (2006): 239–250.

²² LACZHÁZI Gyula, „Az érzelmi hatás elemzése mint a kora újkori költészet értelmezési stratégiája, Zrínyi Miklós *Elégiája* kapcsán”, *Verso: Irodalomtörténeti Folyóirat* (2019/2): 21–37. http://www.versofolyoirat.hu/verso2019_2.pdf (hozzáférés: 2021. 01. 09).

versének tanulságait is: Csokonai valóban azonosul az elhunyttal, és ez Laczházi szerint különbség Zrínyi verséhez képest. Nézetem szerint ez, bár másfajta retorikai eljárással, Zrínyinél is megtörténik: reményeinek letéteményese hal meg, így Zrínyi nem csupán gyermekét, hanem mintegy saját jövőjét – ideális, jövőbeli önmagát is siratja. Helyzete – bár első pillantásra nagyon különbözhet –, valójában éppen olyan, mint elsiratott gyermekéé. Ő él, terveit, reményeit azonban gyermeke halálával – úgy érzi –, teljesen összeomlottak. Egy másik vitatható állítása, hogy a vallásos képzetkörből származik a vigasztalás: nos, ebben a versben éppen az a tragikus, hogy nincs vigasztalás, mert nem is lehet. Háromszor próbál nyugalomra lelteni a szöveg a három különböző strófaforma végén: a strófaváltásra, és a vers folytatására a megnyugvás hiánya miatt van szükség (innen a Klaniczay által szóvá tett szabálytalanság): sem a gyermek túlvilági öröklétének tudata, sem az Isten akaratába való belenyugvás keresztényi kötelessége nem nyújt feloldást: az utolsó strófa fájdalma, mely mindkét vigaszt elutasítja, talán még mélyebb a verskezdethez képest. (A lezárást tágabb kontextusban gondolatmenetünk végén fogjuk elemezni.) Szörényi László iránymutató tanulmányai óta többen²³ elemezték az áldozat szerepét a *Szigeti veszedelemben*; nos, az áldozat-pozíció biblikus, vallási kontextusban és más értelmezésben a cím nélküli versben is felbukkan.

Laczházi tanulmánya más nyomvonalon halad, mint a miénk: ő a vers egyediségét, mi pedig éppen topikus beágyazottságát szeretnénk hangsúlyozni. Zrínyi eredetisége a toposzok egyedi módon való applikációjában áll: ez azonban nem csökkenti műveinek érzelmi kifejezőerejét, illetve értékét. Az eredetiséget is történeti poétikai értelemben kell vennünk, s erről gyakran megfeledkezünk, ha a felvilágosodás előtti alkotókat későbbi korok szerzőivel vetjük össze.

1.4. A fülemüle-toposz variánsai: Ács Pál tanulmánya

Ács Pál²⁴ a fülemüle-toposz alakváltozatait bemutatva több évszázadnyi anyagról nyújt áttekintést; az antik mitológiai előzmények ismertetése után a középkori költészetet vizsgálja. Elsősorban a középkori szerelmi költészetre jellemző fülemüle-variánsra koncentrálna, hiszen ez hatott Wathay, illetve Balassi fülemüle-versére, ugyanakkor munkáját hasznos az *Elégia* felől olvasnunk: jelzi, hogy a fülemüle-toposznak más változatai is vannak.

Munkáját így olvasva látható, hogy a Zrínyi-vers szövegének felszíne alatt ott munkálkodnak igen-igen ősi toposzok is. Ács idézi például a *Carmina Burana* egyik versét:

²³ Például Ács Pál is, a jegyzetekben már említett, a helyettes áldozat toposzáról szóló tanulmányában.

²⁴ Ács Pál, „Wathay Ferenc: Áldott fülemüle...: Allegória és invenció”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 83 (1979): 173–186.

Jókor zendül pacsirta,
Ijjog-vijjog varjacska.
Természet a csalogányt
Panaszszóra bírja,
Régi búját sírja.”²⁵

Az *Elégia* kilencedik strófájában az alábbi részletet olvashatjuk:

Az szép fülemile sírással úgy tetszik,
Régi bánatjáért hogy panaszkodik,
De nem, hanem még inkább ű vigadozik,
Hálát Istennek ad, verssel imádkozik.

Nos, ez a bánat a középkoron át az ókorból öröklődik Zrínyi versébe. A későbbi szakirodalomból Jeni Williams²⁶ ad egy javaslatot arra, hogy ez melyik bánat lehet: Vergilius Orpheus panaszát Eurydicéért a fülemüle panaszához hasonlítja *Georgicájának* 4. könyvében, de Catullus is említést tesz a fülemüle vesztéséről szóló elégiáiról.

Ács Pál idézi Apáczai Csere János *Enciklopédiáját* is, amely (a tanulmány szerint Alsted nyomán) így ír a fülemüléről: „A filemile egész étszaka énekel, és éneklésében oly szorgalmatos, hogy gyakorta, ha másnak éneklését hallja, meghal inkább, mint annak engedne”.²⁷

Ezt az információt megtaláljuk a Nyulak szigetén, a Domonkos-rendi apácák kolostorában az 1510-es években keletkezett *Cornides-kódexben* is,²⁸ noha más formában, éppen a bennünket érdeklő vallásos képzetkörben megjelenítve:

Egy fráter Argentinában néma szerzetből ül vala az frátereknek gyümölcskertjében egy fának alatta. Ez fráternek vala jó szava, és kezde énekleni. Ezt meghallá egy fülemüle madár, odarepüle, és szálla egy fára. És kezde természet szerént ez fülemüle énekleni erősen ez fráter ellen. Melyet hallván az fráter kezdé az ő szavát feljebb felemelni.

²⁵ KARDOS Tibor, szerk., *Carmina Burana*, ford. CSORBA Győző, GARAY Gábor, JÉKELY Zoltán (Budapest: Magyar Helikon, 1979), idézi ÁCS, „Wathay Ferenc...”, 180.

²⁶ JENI WILLIAMS, *Interpreting Nightingales: Gender, Class and Histories* (Sheffield: Academic Press, 1997), 31.

²⁷ APÁCZAI CSERE János, *Magyar Enciklopédia* (Budapest: Szépirodalmi Kiadó, 1959), 244, idézi ÁCS, „Wathay Ferenc...”, 182.

²⁸ A kódex leírása: *Látjátok feleim, magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig: Az OSZK kiállítása, 2009. október 29 – 2010. február 28.* Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 2009, URL: <http://nyelvemlekek.oszk.hu/adatlap/cornideskodex> (hozzáférés: 2020.01.06).

Az madár is feljebb kezdé ő szavát emelni, és annyira kiálta, üvöltö, énekle az fülemüle, hogy megfojtatván leesék az fáról az fráternek ölébe. Íme azért ha ennyire gyönyörködik egy oktalan madárka embernek éneklésében, tehát minemű gyönyörűség leszen Mennysországban, holott annyi sok angyalok, szentek és szüzek énekelnek. Mindezekben és ezekhez hasonlatosokban, kiket látunk és hallunk, megérthetjük az felsőket és az mennyeieket. De vannak némelyek oly igen parasztok, gorombák, hogy ez ilyeneknek miatta semmit nem értnek, hanem miképpen oktalan barom, csak az földiekben foglaltatnak, kikiről úgymond Szent Dávid próféta az zsoltárában: Ne akarjatok lenni olyanok, miként ló és szamár, kiknek nincsen értelmük.²⁹

A versengést már a középkori Magyarországon is a fülemüle egyik alaptulajdonságaként tartották számon. A madárnak ez a vonása már Pliniusnál is megvan: a fülemüle megtanítja fiókáját énekelni, de azt nem tűri el, ha valaki szebben énekel nála; inkább belepusztul, de nem engedi, hogy legyőzzék.³⁰ Leginkább azért idéztem fel ezt a részletet, mert mutatja, hogy a szerzetes és a fülemüle közötti párhuzam magyar nyelven már kódexeink korában is megjelent. Természetes, hogy a toposz egy másik alváltozatáról van szó, de példánk jól jelzi a *Philomela Sacra* középkori magyarországi jelenlétét. Itt jámbor és istenes tanulság is fűződik hozzá: ha egy oktalan madárka gyönyörködik a szerzetes énekében, mennyivel inkább fogunk majd mi az angyalok karának hangjaiban?

Ács Pál tanulmányában a következő, az *Elégia* szempontjából fontos adalék Miskolci Gáspár munkája, az *Egy jeles Vad-kert*, ebben a fülemüle különös jelenésben szerepel:

Őszre kelve nem mégyen ugyan el tőlünk a messze tartományokra, de azért itthon is egész tavaszig elrejtezik, és az idő alatt színét is megváltoztatja. Ezeknek a Madaraknak elrejtezéseik pedig jeles ki-ábrázolója a Halottak feltámadásának: a minthogy színek meg-változtatása is, példázója lehet bűneinkből való kifeslésünknek.³¹

²⁹ Az idézet az ELTE Exemplum-adatbázisából származik (Bartók Zsófia munkája), amely az interneten jelenleg nem elérhető. Az idézet nyomtatott forrása: *Nyelvemléktár*, 7, szerk. VOLF György (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1878), 161–162.

³⁰ PLINIUS *Természethistóriájának* vonatkozó fejezetét WILLIAMS elemzi: *Interpreting Nightingales*, 233.

³¹ MISKOLCZI Gáspár, *Egy jeles Vad-kert*, 702, II, XVII. rész; idézi ÁCS, „Wathay Ferenc...”, 181.

Mint látni fogjuk, Zrínyi verse, illetve az azzal párhuzamos, általunk ismertető szöveg (Szent Bonaventura és Jakob Balde műve) ezt a jelentést is hasznosítja. Izgalmas, ahogy ezekben a kora újkori szövegekben az ókori eredetű és a középkori ismeretek szinte szétválaszthatatlanul keverednek az újabb információkkal: a fülemüle a mi számunkra már igen furcsának tűnő színváltoztatási képességét Plinius említi először, *Természethistóriájának* vonatkozó részében.³² Ez a hiedelem abból a tényből származhat, hogy költöző madár, így télen teljesen eltűnik, csak tavasszal jelenik meg. Természetesen a feltámadást a fülemüle viselkedéséhez kapcsoló keresztény olvasat a középkorban tapadt a szöveghez, hiszen ezt az Ovidius *Metamorphoses*ében még igen véres történet főhőseként szereplő madarat ez a kor szak teljesen krisztianizálta.

A Miskolczi Gáspár-idézethez fűzött jegyzet talán a tanulmány számunkra legfontosabb része: Ács Pál „fülemüle motívumokkal ékes istenes verseket” említi, s idézi Szepsi Csombor Márton „Egekben lakozó szentséges háromság...” kezdősorú versét:

Áldást az kemény föld egyedül tőled vár,
Reád veti szemét Philemile madár,
Felségedben bízik megszálláskor vég vár,
Nálad nélkül mindent követ siralmas kár.³³

A fülemüle itt az Istenhez imádkozó lélek metaforája, akárcsak a Philomela Sacra-változatban.

Ugyanebben a jegyzetben felsorolja azt a verset is, amely Ácstól függetlenül a mi egész gondolatmenetünk kiindulópontjául szolgált: az Erdődy-énekeskönyv „Fülemüle éneklése kénszeríti”... kezdetű darabját. Nézetem szerint az itt említett szövegek e toposznak egy új, a hazai szakirodalomban részletesen nem elemzett válfaját jelentik. Egy olyan toposztípust, amelyből Zrínyi nevezetes költeménye is építkezik.

Nézzük tehát ennek a vallásos képzetkörben mozgó fülemülének egyéb magyarországi nyomait, illetve az *Elégiában* való jelenlétét, és annak esetleges forrásait!

³² PLINIUS, *Historia naturalis*, X. 43. Az angol fordítást használtam: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.02.0137%3Abook%3D10%3Achapter%3D43> (hozzáférés: 2021. 01. 09).

³³ KOMLOVSZKI Tibor, szerk., *Bethlen Gábor korának költészete*, Régi magyar költők tára, 17. század, 8 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978), 198; idézi Ács, „Wathay Ferenc...”, 181; valamint KOVÁCS Sándor Iván, „Zrínyi és Rimay”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 86(1982): 682.

2. A fülemüle-toposz új változata: a *Philomela Sacra*

2.1. Az Erdődy-énekeskönyv változata³⁴

A problémára nem Ács Pál tanulmánya nyomán, hanem a 17. századi verses repertórium munkálatai folyamán figyeltünk föl. A már említett "Fülemüle éneklése kényszeríti..." kezdősorú szöveg (2. melléklet) az *Erdődy-énekeskönyv*ben szerepel, amely 17. századi énekeskönyveink sok érdekes kérdést felvető darabja; Szelestei Nagy László fedezte föl és ismertette³⁵ a kéziratot, melybe ez a vers is tartozik. Már akkor, amikor először beszéltem a szövegkorpuszról a szekszárdi Rebakucs-konferencián,³⁶ a szemembe tűnt, hogy jóval nagyobb problémába botlottam, és a szöveggel kapcsolatban további kutatásokra van szükség. Ehhez az első impulzust Jankovits Lászlótól kaptam, aki felhívta a figyelmemet a sokáig Szent Bonaventurának tulajdonított, de valójában John Peckham által megalkotott *Philomela*-himnuszra³⁷. A *Philomela Sacra*ként megjelölhető fülemüle-típust kutatva nekem jutott az a szerencse, hogy rátalálhattam a *Philomela*-vers komplexebb 17. század eleji feldolgozására is, amely a jezsuita Jakob Balde költeménye.

Az Erdődy-énekeskönyv szóban forgó verse, a középkori latin himnusz és a barokk parafrázis összevetése azt az eredményt hozta, hogy maga a lírai alaphelyzet nagyon hasonló Peckham és az ismeretlen költő művében. (Az előbbi alkotó talán az akrosztichonban szereplő Széchy Fruzsina férje, Sibrik István lehet, akiről néhány levéltári adatot sikerült találnunk.)³⁸ Peckham költeményében ugyanis a fülemület ugyanúgy egy barátjához küldi a költő, hogy átadja neki üzenetét, mint a 17. század eleji költeményben; a különbség annyi, hogy az akrosztichon elárulja: ez a barát nőnemű, és az is elképzelhető, hogy több, mint pusztán barát. A vers ugyanis többször céloz egy megnevezhetetlen, nagy bánatra: ez nyilván a szerelmesek egymástól való távolléte miatti fájdalom lehet. Maga a fülemüle által énekelt vers azonban javarészt a zsoldárokból táplálkozik, hálát ad Isten iránta való jótéteményeiért, egy-egy *Ferendum et sperandumra* emlékeztető momentummal (e vers egy változata szintén

³⁴ A vers modern átírásomban a második mellékletben olvasható; köszönet Szelestei Nagy Lászlónak, hogy a kézirat fotómásolatát is a rendelkezésemre bocsájtotta.

³⁵ SZELESTEI NAGY László, „Az Erdődy-énekeskönyv”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 82 (1978): 83–94.

³⁶ *Rejtett értelem és fikció a régi magyar szövegek peritextusaiban*, elhangzott a *Jelentem versben mesémet: Fikció és rejtett értelem a régi magyar irodalomban* című ReBaKucs-konferencián (Szekszárd, 2014. május 21–23).

³⁷ A vers szövege a 3. mellékletben található, Sík Sándor fordításában.

³⁸ Szarvaskendi Sibrik Istánnól a Királyi Könyvek MOL-adatbázisából egyelőre annyit sikerült kideríteni, hogy a nyugat-magyarországi nemes a harmincéves háborúban III. Ferdinánd híve volt, aki birtokot adományozott neki 1648. július 1-jén, Nádasdy Ferencsel, Homonnay Drugeth Györggyel és apósával, Rimaszéchy Széchy Tamással együtt (az adományozó irat jelzete: Királyi Könyvek 10.114). URL: https://archives.hungaricana.hu/hu/libriregii/hu_mnl_ol_a057_10_0114/?list=eyJxdWVyeSI6ICJazWJyaWsfQ (hozzáférés: 2020.08.14).

a kézírathoz tartozik). A szöveg más tehát, mint akár a középkori, akár a kora újkori variáns. A szerző által saját helyzetére applikált alapszituáció, illetve lélek és a madár azonosítása azonban azt mutatja, hogy a szerzőben ott munkálkodnak a fülemüle-toposz variánsai, s ezek közül is legfőképpen a *Philomela Sacra*, de a madár által énekelt himnusz tartalma más, mint Peckham és Balde verséé, amelyek a hívő-Krisztus párhuzamra, illetve a szerzetes-fülemüle párhuzamra épülnek. Az Erdődy-énekeskönyv idézett változata tehát, amely vélhetőleg néhány évtizeddel Zrínyi verse előtt keletkezett, a hagyomány hasonló rétegeit hozza működésbe: az elégikus-gyászos ókorit és a vallásos hangvételű középkorit; a középkori vulgáris nyelvű hagyomány, a szerelmes fülemüle részletesen kifejtve nincs benne a szövegben, bár mindkét szöveg más-más módon utal erre az alternatív hagyományra – Zrínyi a versbeli beszélő tévedéseként említi, az Erdődy-énekeskönyv verse mindösszesen a megnevezhetetlen bánat motívumával, illetve egyetlen akrosztichonnal – amely vélhetőleg szerelmesének neve.

2.2. Vallásos fülemülék: a *Philomela Sacra* a szakirodalomban

A külföldi szakirodalom természetesen már rengeteget foglalkozott a fülemüle-toposz különböző alakváltozataival. Az Ovidius által is megénekelt *Philomela*-mítosz továbbélését,³⁹ a középkori vulgáris nyelvű tavaszdicserő és/vagy szerelmi tematikájú változatokat egyaránt sokan elemezték, és szerencsére közülük néhányan a *Philomela Sacra*-hagyományra, illetve annak alapművére, Peckham *Philomelájára* is kitértek.⁴⁰ Elisabeth Eva Leach a középkori, hallatlanul gazdag népnyelvű, elsősorban francia hagyományról ír, de regisztrálja a bennünket érdeklő toposzvariánst is, és fontos megállapításokat tesz ezzel kapcsolatban. A dolgozat szerint van a *Philomela*-toposznak a középkorban egy anyanyelvű, főképpen az oralitásban élő, szerelmi változata (Vogelweide, illetve, tehetnénk hozzá, Balassi és Wathay, sőt Zrínyi egyéb verseiben is). Itt a fülemüle hímnemű madárként panaszskodik. Van ugyanakkor ezzel párhuzamosan egy a középkorban még latin, később azonban nemzeti nyelvekre fordított, írott változata is, amely a vallásos irodalom képzetkörébe tartozik; ide sorolható a most közelebről vizsgált anyag, az Erdődy-énekeskönyv verse, illetve Zrínyi Elégiája is. A krisztianizált, latin középkori változatban *Philomela* gyakran nőnemű, és a lélek rokona, amely himnuszokat énekel (a órák rendjének megfelelően), dallal dicsőíti Istent, majd végül meghal. Így vált a madár a személyes imádságok, illetve a keresztényi meditáció allegorikus kifejezőjévé. Arra is akad példa a hagyományban, hogy hangtalanul, csak szívével énekel.⁴¹

³⁹ Lena BEHMENBURG, *Philomela: Metamorphosen eines Mythos in der deutschen und französischen Literatur des Mittelalters*, Trends in Medieval Philology 15 (Berlin: De Gruyter, 2009.)

⁴⁰ Elisabeth Eva LEACH, *Sung Birds, Music, Nature and Poetry in the Later Middle Ages* (Ithaca: Cornell University Press, 2006).

⁴¹ William HODAPP, „The Via Mystica in John Peckham’s *Philomena*: Affective Meditation and Songs

Különösen John Peckham (megh. 1292) variánsa volt népszerű, amelyben a madár a hívő költővel egyesül, és így a szerzetesi élet metaforája lesz; Peckham hatására a tizenötödik század elején egy óangol változat is született, John Lydgate tollából.⁴² Mi is a legnagyobb hatásúnak bizonyult Peckham-féle változatot mutatjuk be, részben azért, mert a későbbi változatok java része, köztük Lydgate is belőle dolgozik, részben pedig azért, mert Jakob Balde is ezt vette alapul, a Philomela Sacra-toposz legkomplexebb változatának megalkotásához.⁴³

A szakirodalom egy része hasadást, eltávolodást érzékel a 13. században, a világi nyelvek irodalmában lévő, tavaszénekekhez és szerelmi tematikához kapcsolódó fülemüle-toposzváriáns és a latin nyelvű, vallásos tematikához kapcsolódó fülemüle-típus között. Ez vélhetőleg így van, ám a folyamat a vallásos irodalom termékeinek anyanyelvűvé válásával, Magyarországon körülbelül a 17. század elejétől megbonyolódik: lehetőség van a két toposz együttélésére és találkozására egy versben – Zrínyi elégiája ennek szép példája. Idézzük föl a versnek azt a strófáját, amely a folyamatnak éppen ezt a fázisát rögzíti:

Az szép fülemile sírással úgy tetszik,
Régi bánatjéért hogy panaszolkodik,
De nem, hanem még inkább ű vigadozik,
Hálát Istennek ad, verssel imádkozik.

Itt tehát a szerelmes fülemüle-toposzváriáns találkozik az istenessel – hogy pontosan hogyan, arról a Philomela Sacra két szövegének részletes bemutatása után fogunk visszatérni.

Jeni Williams munkája⁴⁴ egy hosszabb fejezetet szentel kötetében ennek a toposzváltozatnak. Megemlíti a középkori latin Philomela Sacra-hagyomány egy olyan változatát, amelyben a madár hálát ad Teremtőjének azért, hogy megteremtette, és magát az Urat is dicsőíti. Ez a tartalmi elem az Erdődy-énekeskönyv változatában kimutatható; azt azonban, hogy a számos kora középkori forrás közül pontosan

of Love”, *Mystics Quarterly* 21, 3. sz. (1995): 80–90. Az írást munkánk hosszabb változatában bővebben tárgyaljuk majd.

⁴² JOHN LYDGATE, *Minor Poems: The Two Nightingale Poems (A. D. 1446)*, ed. by Otto GLAUNING (London: Keegan Paul, 1900).

⁴³ Több variánsa is van a toposznak, amelyre most nem térünk ki részletesen; Hodapp idézett munkájában említi, hogy az *Ovide Moralisée*-ben Philomela mint a világi kísértés figurája jelenik meg, mely elcsábítja Téreuszt (a testet), illetve Proknét (a lelket); ez a változat a későbbi korokban nem lesz olyan erős hatású, mint a Philomela Sacra-variáns.

⁴⁴ WILLIAMS, *Interpreting Nightingales...* A vonatkozó fejezet a 34. oldalon kezdődik, de maga az egész könyv is izgalmas megfontolásokat tartalmaz az egész toposzcsoport vizsgálatával kapcsolatban. A kötet részletes ismertetését e tanulmány hosszabb változatában tervezzük.

melyik hatott a szerzőre, nehéz lenne megmondani. Az ókeresztény költészet egyik megteremtője, Nolai Szent Paulinus (353–431) éppen a fülemülét választja egyik költeménye központi motívumául, amellyel a költő versenyre kel Isten dicsőítése által. Az Isten férfi princípiuma és a fülemüle női lelke harmóniája egyszerre az *Énekek éneke* és a *Venus virrasztása* szellemét követve íródik újra, keresztényi értelmű nászdal formájában. Balde biztos kézzel elegyíti a pogány és keresztény hagyományt: a mű a szeretet és a vágy ihletésére születik, amelyhez Balde az invokációt intézi. Nolánál a természetes szépséget haladja meg az ember, Isten segítségével; innentől a korai középkorban a Philomela Sacra-hagyomány számos átiratban terjedt Európa-szerte (Williams sok egyéb példa mellett Eugenius és Alcuin változatát elemzi részletesen). Míg a fülemüle-toposz tavaszdicserő, illetve szerelmi változatát gyakran megtalálhatjuk Zrínyi költészetében, a Philomela Sacra-variánsát azonban mindösszesen egyetlen alkalommal, az *Elégiában* használja, itt azonban egyesíti a pogány és a keresztény hagyományt. Hogy ez a fogás nem állt messze tőle, azt régóta tudjuk, a legrészletesebben talán Király Erzsébet és Szörényi László kutatásaiból. Sokkal gyakrabban az ovidiusi motívum nyomán keletkezett középkori és reneszánsz tavaszdicseretek fülemüléit építi be verseibe, amely Balassinál is megvan, és amelyet Wathay verse kapcsán Ács Pál elemez említett tanulmányában.⁴⁵

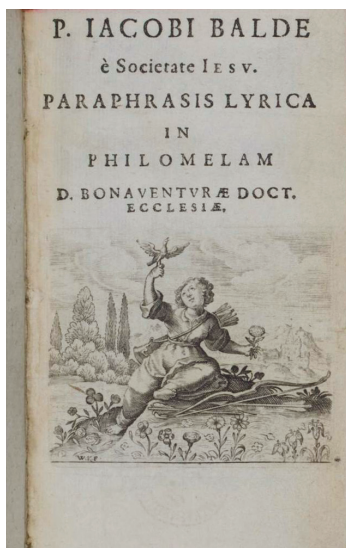
2.3. Balde Philomela-parafrázisa

Jacob Balde (1604–1668)⁴⁶ német költő, protestáns családból származott, majd a harmincéves háború alatt katolizált és a jezsuita rendbe lépett; tanulmányai után a bajor választófejedelem, I. Miksa udvari lelkészeként, illetve udvari történetírójaként is működött amellet, hogy az innsbrucki és a müncheni jezsuita egyetemen a retorika és klasszikus nyelvek oktatója volt. Horatiusi versmértékben írott költeményei az egyik legismertebb német neolatin költővé tették Európában; műveit kortársai közül Andreas Gryphius és Sigmund von Birken, később Herder fordította németre. A költő magyarországi recepciójáról eddig csak szórványos áttekintés áll rendelkezésre, de a kezdeményező lépések már megtörténtek.⁴⁷ Balde sok szállal kötődik nem csupán a magyarországi neolatin, hanem a magyar nyelvű költészethez is: *Béka-egérharc*-átiratát például Csokonai Vitéz Mihály is felhasználta saját változatának elkészítéséhez. Magyarul már a 19. században megjelent egy válogatás Balde magyar érdekű

⁴⁵ ÁCS, „Wathay Ferenc...”. A Zrínyi-versek szerelmes fülemüle-említéseit e tanulmány hosszabb, forráskiadással ellátott változatában fogjuk egyenként bemutatni.

⁴⁶ WALTHER KILLY, *Literaturlexikon*, 12 voll. (München: Bertelsmann, 1991), 9: 296–298; ill. KIRÁLY István, főszerk., *Világirodalmi Lexikon* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1970): 1: 647. A szócikk szerzője ZSOLT Angéla.

⁴⁷ Összefoglalás Balde eddig feltárt magyarországi hatásáról: TŰSKÉS Gábor és KNAPP Éva, „Német–magyar kapcsolatok a 17. századi latin irodalomban”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 108 (2004): 568–583.

műveiből, Kászon Ferenc tollából;⁴⁸ emellett eddig Faludy György fordításában egy,⁴⁹ Szedő Dénes fordításában három verse jelent meg.⁵⁰

A Philomela-vers Balde költészetének igen izgalmas darabja, amely a toposz antik és középkori variánsainak barokk szintézisét adja.

Kiindulópontul a 3. mellékletben látható John Peckham-szöveg szolgál, amely, mint említettük, a középkori Philomela Sacra-variánsok talán legelterjedtebb darabja. Peckham versében (amelyet Balde még a Peckhamnál mintegy fél évszázaddal korábban élt Szent Bonaventurának tulajdonít) még nincs helye az ovidiusi utalásoknak: a fülemüle mint a szerzetesi élet metaforája jelenik meg, és a vers nem ad helyet a pogány mítosznak, amely az antik mitológia egyik legvéresebb epizódja. Balde verse huszonkilenc részben írja tovább

Peckham költeményét. Kétféle módon teszi ezt: egyfelől kibővíti és részletgazdaggá teszi a Krisztus életére és halálára vonatkozó motívumokat, másfelől pedig hallatlan invencióval beépíti versébe az antik mitológiai hagyományt is, amely látszólag áthidalhatatlan messzeségben van a keresztény Passiótörténethez képest. A vers írásakor még huszonéves Balde koncepciója igen figyelemreméltó Zrínyi versének értelmezéséhez is.

A szöveg önállóan, kézben viselő könyvecske formájában is megjelent, de előszeretettel kötötték egybe Balde egyéb műveivel (mint a Szegedi Egyetemi Könyvtár példánya esetében, amelyben Balde Mária-himnuszaival került egy kötésbe).⁵¹ A formátum messzemenően indokolt, hiszen a vers egyfajta *Imitatio Christiként*, Krisztus életén és halálán való meditációként is olvasható. Már a Peckham-vers is ilyen; mint ahogyan azt az újabb szakirodalom⁵² részletesen elemzi, a vers a ferences meditációk sorába illik. Hogyan fér meg egymással Krisztus kínszenvedése és halála, illetve Téreus,

⁴⁸ FOJTÉNYI [KÁSZON Ferenc], „Balde Jakob, a nagy német–latin költő”, in *Tudósítvány a pannonhegyi Sz. Bene-Rend győri Fő-gymnásiumáról 1859/60–diki Tanévben*, 1–23, idézi TÜSKÉS és KNAPP, „Német–magyar...”, 581.

⁴⁹ *Dicsértések: A katolikus líra remekei: Műfordítások*, ford. FALUDY György (Budapest: Singer és Wolfner, 1938.)

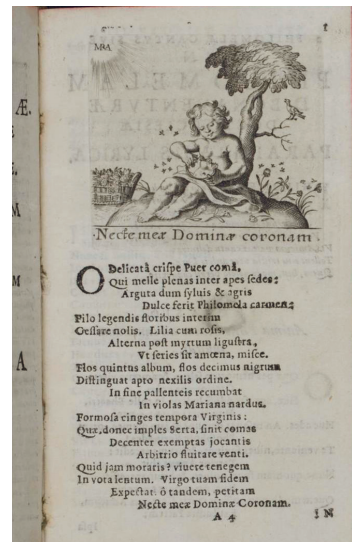
⁵⁰ KERESZTURY Dezső, szerk., *Német költők antológiája* (Budapest: Móra, 1963.)

⁵¹ BALDE, Jakob, *De laudibus Beatæ Virginis, odae Partheniæ* (München: Wagner, 1648) c. kötettel egybekötve. A fülemüle-vers kötetének adatai: *Paraphrasis Lyrica in Philomelam D. Bonaventuræ* [...] (München: k. n., 1645). Jelzete a szegedi egyetemi könyvtárban: RA 1091. A, ill. B.

⁵² HODAPP, „The Via Mystica...”

Philomela és Prokné szomorú és véres története? Philomela a versben – Peckham nyomán haladva – Isten dicsőségét zengő madárkaként jelenik meg, aki Krisztus életén, szenvedésein, halálán és feltámadásán elmélkedik. A madár, mint ahogyan azt a költemény egyértelműen jelzi, a hitben üdvözült lélek metaforájaként beszél, amely már megszabadult a test és a bűnök nyűgeitől. Balde madárkája elrettentő alaposággal írja le Krisztus szenvedéseinek eszközeit, a harminc ezüstpénztől a töviskoszorúig és a kockáig, amellyel a katonák eldöntötték, kihez kerüljön Krisztus köpenye. Balde ebben is továbbírja Peckhamet, mint ahogyan abban is, hogy Philomela a szöveg végén, az utolsó, 29. részben levelet ír nővéréhez, Proknéhoz. Balde játékosan megfeddi itt Ovidiust, hogy madártollba öltöztette szereplőit; itt bár könnyed formában, de tetten érhető az a távolságtartás, amely az antik világnézettel szemben egy mélyen vallásos mondanivalójú szövegben gyakran megfigyelhető. Ebben a mennyek országának városait, erdeit és mezeit dicsóítja a földi világgal szemben, és arra biztatja Proknét, aki fecske alakban van, hogy hagyja itt a fecskefészkek módjára sárból készült világi városokat, és jusson el az Isten országába, amely gyémántokból épült. Itt kerül elő az antik mitológiai történet: Prokné a barbár Trákia királyának, a rettentő tetteket elkövető Téreusznak a felesége, aki borzalmas vadságával nem tűnik ki e barbár ország lakói közül. Buzdítja tehát Philomela a nővérét, hogy vesse le tollruháját, és váljon emberré újra – azazhogy vesse le a földi testet és ezzel együtt a saját bűneit is, és költözzön át a mennybe, égi lélekként csatlakozva az angyalok kilenc karához. Ezt a csatlakozást természetesen egy súlyos bűnbánati fázis előzi meg, amelyen Philomela már keresztülment: a testtel együtt levetette magáról földi bűneit, és az égbe kerül, a Krisztus életén való meditáció pedig segít ebben. A verset furcsa módon egy rejtélyes göndör hajú kislányhoz írott fohászkodás indítja el, aki virágokból koszorút fon Úrnője fejére.

Az Úrnőben pedig, ahogyan az egész versben is, egyesül az antik és a keresztényi mitológia. A keresztényi olvasat szerint Mária számára készülhet a koszorú, azt pedig a vágy és a szeretet allegorikus alakja (Zrínyi szép szavát a szereplőre alkalmazva: egy kisdéd angyalka) köti. Ha a gyermeket azonban Ámorként olvassuk, édesanyja, Venus fejére készíthet virágkoszorút. Egyáltalán nem önkényes itt említenünk az antik istennőt, hiszen Balde maga is utal egy Venust dicsőítő szövegre: a *Pervigilium Veneris*⁵³ (Vénusz

⁵³ William M. BARTON, ed., *The Pervigilium Veneris: A New Critical Text, Translation and Commentary* (London–Oxford–New York–New Delhi–Sidney: Bloomsbury, 2018), 55–58.

virrasztása) refrénjét emeli be saját művének utolsó szakaszába, az isteni szeretet győzelmi énekébe. Az antik Venus-óda Lucretius nevezetes tankölteményének első könyvéhez hasonlóan dicsőíti a szerelem istennőjét, mint a világ megújulását, újjászületését idéző erőt, s ennek tavaszleírásából nem maradhat ki a fülemüle és a fecske sem; a vers zárlatában felbukkan ez a két madárka. A Philomela lélek női princípiuma és az Isten férfi princípiuma egyesül egymással, s ehhez Balde a Vénusz-dicsőítés mintájára nászdalt ír: a *Pervigilium* evilági, testies szerelem-koncepcióját a lélek és az Istenség (illetve képviselője, Mária) égi szerelmévé írva át.

2.4. Balde és Zrínyi?

A Zrínyi-könyvtár katalógusában ugyan nem szerepel a Balde-könyv, tudjuk azonban, hogy számos példány nyomtalanul elveszett az idők során.⁵⁴ Zrínyi versének Balde művével való összevetéséhez nézzük a cím nélküli vers alábbi strófáját, amely már többször is szóba került:

Az szép fülemile sírással úgy tetszik,
Régi bánatjáért hogy panaszkodik,
De nem, hanem még inkább ű vigadozik,
Hálát Istennek ad, verssel imádkozik.

Zrínyi tudatosan megidézi az antik Philomela-hagyományt, a vers beszélője azonban elutasítja a madár ovidiusi, szerelmi tematikához kapcsolódó olvasatát: csupán a természet tavaszi megújulása miatt gondolta úgy egy pillanatig, hogy az antik fülemülével találkozik. A vers ezután az előadásunkban bemutatott Philomela Sacra-ként értelmezi a madarat. A világi és vallásos fülemüle kettőssége egyébként vissza-visszatérő eleme a fülemüle-verseknek; legkimunkáltabb formában Baldénál találjuk meg. Ennek a kettősségnek, illetve a madár motivációival kapcsolatos kételynek az a döbbenet lehet a lélektani alapja, amellyel az ember szembesül egy május végi éjjelen azzal a hihetetlenül erős és dallamgazdag énekkel: a sötétből tör elő (nem csoda, hogy az indokban a kételkedés motívuma már Pliniusnál is megvan), s nem tudja: vajon fájdalmában, vagy örömeiben énekel a madárka? Rendszeres megfigyelések híján csak találgatni lehetett, hogy milyen motivációja van ennek a kicsi, de földöntúli hangerejű madárnak a megszólalásra. (Azóta persze tudjuk, hogy a hím fülemüle párzási időszakában, májusban éjszakai dallal udvarol a nősténynek.)

Érdekesen tükrözi a madár állapotot a beszélőét: ha a madár szomorú, felidézi Zrínyi gyászát, ha viszont vidám, akkor a Mennybe érkező lélek himnuszaként kell

⁵⁴ KLANICZAY Tibor, szerk., *A Bibliotheca Zriniana története és állománya – History and Stock of the Bibliotheca Zriniana*, összeállították HAUSNER Gábor, KLANICZAY Tibor, KOVÁCS Sándor Iván, MONOK István, Zrínyi-könyvtár 4 (Budapest: Argumentum Kiadó–Zrínyi Kiadó, 1991).

értenie, tehát az üdvözülése miatt örvendező gyermekre vonatkoztatható. (Baldénál szintén megtörténik ez az átértelmezés, hiszen a madárka özvegyből menyasszonnyá értelmeződik újra.) Az örvendezés azonban Zrínyinél csak a madárkára, s nem a beszélőre vonatkozik: az utolsó strófa fájdalma semmivel sem enyhébb, mint az első! A vers radikálisan eltér ebben minden korabeli gyászverstól: a gyermek túlvilági életének ígérete, illetve a sztoikus tűrés vigasza, amelyet az első, illetve második szakaszban mutat fel a költő, s amelyek közhelyszerűen zárják az ilyen típusú verseket, a harmadik szakasz végére semmissé válnak az apai fájdalommal és a több generáción végigvonuló nagy koncepció bukásával szemben. A fájdalom tehát erősebb a hit és a vallás parancsánál is. Zrínyi ugyanakkor képes arra, hogy a fülemüle evangéliumi párhuzamát egyetlen szóval sejttesse, hozzákapcsolva az *Elégiát* is az eposz koncepciójához:

Így számlálom vala az én jövődömet,
 Hogy sok üdő mulván ez megvált engemet,
 Hogy követi, meg is haladja versemet,
 És szegény hazánkért igyekezetemet.

Ez a sajátos, evilági megváltás vall kudarcot Izsák halálával. Kovács Sándor Iván nagyon fontos dologra tapintott rá, amikor azt mondta, Zrínyinél minden a nagy műegész része, s nincs ez másképp az *Elégia* esetében sem: a vers koncepciója izgalmas összefüggést mutat az eposzával.

Balde a Krisztus iránti szeretetet írja le, mely voltaképpen elveszíthetetlen, bár halála (Húsvét) siratható, a szenteket nincs értelme siratni, hiszen ők a mennybe kerülnek. Zrínyi versében a megváltásra született, de gyermekként elhalt utódról benne van az evangéliumi életrajz teljes párhuzama, de úgy, hogy ha lehet, az evangéliumi szituáció tragikumát is felülmúlja: Zrínyi úgy siratja gyermekét, mintha Krisztus még a megváltás művének véghezvitele előtt meghalt volna. Peckham és Balde versének Krisztus-párhuzama tehát a Zrínyire jellemző erővel van jelen itt is.

A madár a testét már levetett, az égbe került lélek szimbóluma lesz. Izsákot „kar-angyalok köziben viteté” az Úr, s ezt az utat járja be Balde Philomelája is.

A párhuzamoknak nincs vége ezzel. Nem csupán Zrínyi, hanem Rimay fiát sirató verséhez is izgalmas lehet a Peckham-szöveg alábbi strófája, amely természetesen Baldénál is szerepel:

Édes lélek, üdvözlégy,
 Üdv, te édes rózsa,
 Üdvözlégy, szép liliom,
 Kies völgy lakója!
 Földi szenny és rothadás
 Visszapergett róla.
 Boldog halál, szent halál
 Lett a búcsúzója.⁵⁵

A szöveg így a kereszthalált szenvedett Krisztushoz fordul, és amellet érvel, hogy a szentek halálán nem szabad szomorkodni; ekkorra pedig az Isten dicsőítésébe belehalt fülemüle és Krisztus alakja teljesen összemosódik:

Édes lélek, ugyan mondd,
 Tovább miért sírnál?
 Itt vagy már a mennyei
 Boldogságos célnál.
 Tied az Egyetlenegy,
 S te övé vagy immár,
 Ennél többet, különbet
 Kívánni se bírnál.⁵⁶

(Izgalmas kontextust ad még a versnek ugyanakkor a kortárs halottas énekek csoportja, amelyek között az elhalt gyermek nevében megszólaló versek szívesen visszhangozzák ugyanezt az érvet.)⁵⁷

Összefoglalás

A verset a fentiek tükrében mi magunk nem pusztán a hit megingásaként fogjuk fel: a helyzet ennél is tragikusabb. A költő a versben nem tagadja Istent, hanem egyenesen a hívő saját szándékaival, életcéljával ellenséges Istenséget tételez. Nem tehetnénk ilyen merész állítást, ha nem lenne más forrásunk erre, ám ugyanilyen radikális olvasatot enged meg Zrínyi Miklós nevezetes, 1663 májusában

⁵⁵ *Himnuszok könyve*, ford., szerk. SIK Sándor (Budapest: Szent István Társulat, 1943), 429.

⁵⁶ Uo, 431.

⁵⁷ H. HUBERT Gabriella, VADAI István és ECESEDI ZSUZSANNA, s. a. r., *Evangelikus és református gyülekezeti énekek (1601–1700)*, Régi magyar költők tára 17. század, 17 (Budapest: Balassi Kiadó, 2016). A példákat a rövideg kedvéért most elhagyjuk.

ismeretlenhez írott levele, amelynek elemzését egy konferencia-előadásában Szörényi László végezte el.⁵⁸ Ez az a levél, amelyben Zrínyi korábbi (és az eposzban részletesen megfogalmazott) világképénél jóval sötétebben látja sors, szerencse, gondviselés és Isten viszonyát. Így nyilatkozik: „ultro provocálom az Fátumot”,⁵⁹ azaz önként hívja ki a végzetet elkeseredésében: az uralkodó seregei nem akadályozták meg, hogy a török elfoglalja és lerombolja Zrínyiújvárt, s általában is igyekeznek kivonni magukat a török elleni további küzdelmekből, és magára hagyják Zrínyit, akárcsak annak idején a dédapával tették. Ebben a levélben a költő-hadvezér elkeseredésében azt állítja, hogy túl mélyre sülyedtek a bűnbe ahhoz, hogy az Isten megsegítse őket. Zrínyi sorsa szimbolikus halál: egy vadkanvadászat áldozata lesz, a vadászat pedig a mitológiában a harc metaforája. E haláleset csodálatos krónikásra talált Bethlen Miklós személyében. Ekkor azonban már élt Zrínyi második fia: az a Zrínyi Ádám (1662–1691), aki Izsák helyett végül mégis továbbviszi az *Elégiában* foglalt koncepciót, és a szalánkeméni csatában életét adja Magyarország felszabadításáért, beteljesítve a Zrínyiek áldozatát. Zrínyi végső álma, az önálló magyar nemzeti királyság azonban nem valósulhat meg: az ország utána Habsburg-uralom alá kerül.

De költészet és valóság összeegyeztetésével már talán eltértünk tárgyunktól; ezt azért tettük, mert a befogadás nem függetlenítheti magát a szöveg életrajzi és történeti kontextusától.⁶⁰ A gyermeket, mint láttuk, a Philomela Sacra-toposz segítségével jeleníti meg a vers, amely a gyermek Istennel való harmóniáját fejezi ki. Habár többször visszatér az isteni akarat elfogadásának gondolata, mint a keresztény hívő alapvető kötelessége, ez mégsem képes enyhíteni a költő-apa fájaldmát, aki az eljövendő hős és költő-gyermek mellett egész életstratégiájának bukását siratja az öröklétbe távozott gyermekben. Philomela üdvözülése a hátrahagyottat nem juttatja el a Mennybe, sőt: mintha a vers által kifejezett lelkiállapot szerint éppen a földi Pokolra juttatná. Hasonló lelkiállapot vesz erőt Zrínyin mintegy négy évvel később, az említett, ismeretlennek szóló levél írása közben is. Egy lehetséges kárpótlás számára leveleiből kiolvasható: a hírnév. Klaniczay idézi a vers kapcsán a Ruchich János alispánnak írt levelét, amely 1658. augusztus 24-én kelt, s amelyben leánya halála kapcsán előre megsejti Izsák halálát is:

⁵⁸ SZÖRÉNYI László, „Sasok és szarvasok: Magyarázatok Zrínyi egy 1663 májusában ismeretlennek írott leveléhez”, elhangzott a *Szolgáltatokat írom kegyelmednek, misszilis és fiktív levelek, naplók, emlékkönyvek, dedikációk és alkalmi feljegyzések* címmel megrendezett ReBaKucs-konferencián, 2010 májusában, Kőrmenden.

⁵⁹ ZRÍNYI, *Összes művei*, 753.

⁶⁰ Az *Obsidio Szigetiana* magyar címadásával kapcsolatban hasonló módon működött a recepció, csak ellenkező előjellel: a magyarság megváltását tematizáló eposz történeti kontextusa miatt pesszimista olvasatot nyert, ld. FAZEKAS Sándor, „»Obsidio Szigetiana«: Meditáció a Zrínyiász magyar címadásáról”, *Acta Historiae Litterarum Hungaricarum* 29 (2006): 59–63.

„Keserűen bánt velem a szerencse. Egyforma értékű csereként: megsegített a törökkel szemben, de elvette szeretett leányomat és a fiamra is ugyanezt a végzetet várom, mert végtelenül gyöngé. Ha azért teszik ezt az égiek, hogy a dicsőség örökkévalósága pótolja az utód hiányát, nem fogok bánkódni, mert szabadabb is leszek és egészen az Isten szolgálatának szentelhetem magamat!”⁶¹

Ezen a ponton tehát Zrínyi az Isten akaratába belenyugvó hős mártír pozíciójával teljes mértékben azonosulni látszik. A cím nélküli versből ez a fajta vigasztalás teljességgel hiányzik. A levéldézet mintha egyesítené az eposz és a vers pozícióját: a végső áldozatvállalás és az emberi veszteség érzése egyaránt kifejezésre jut.

---

⁶¹ Idézi KLANICZAY, *Zrínyi*, 625. A teljes levelet ld. ZRÍNYI, *Összes művei*, 696–697.

Mellékletek

1. Zrínyi Miklós *Elégiájának szövege*⁶²

1. Elég volt Istennél Ábrahám jó kedve,
Fiának halála mert meg volt engedve:
Másképpen vagyok én Istentől büntetve,
Avagy talán inkább Istentől szeretve.

2. Meglátá kis Izsákot és megszereté,
Kar-angyalok köziben el is vité,
Ezt az áldozatot menyben helyezetté,
Paradicsom kertiben ütet teteté.

3. Tudom, miért köllött most szintén az Urnak
Paradicsom kertiben kis virág Izsák,
Tavasszal ugyanis virágot plántálják,
Ütet is most ültetik kisedet anyalkák.

4. Virágjában megmarad mindenkor ottan,
Itt pedig az földön lett volna hervadtan,
Ottan örök öröme neki az Urban,
Itt búbanat ütet verné világban.

5. Ebben csak egy ok van,
Az kit én szívem bán,
Hogy nem éltem gyümölcsét;
Urának, hazának
És nagy Jehovának
Had talált volna kedvét.
Mint pálmafa termett,
Ugy ő neki köllött
Elröndölni menését.

6. De heában sirok,
Utánna ohajtók,
Fatum irigy énnekem;
Hogy ha ember korban

---

⁶² A mellékelt szöveg a vers Ötvös Péter Vadai István által ellenőrzött átíratá.

Ő gyuthatott volna,
Azt bizonynal elhittem,
Ő Zriny jó névvel,
Vitéz magyar kézzel
Kedvet tett volna nékem.

7. Így akarta Isten,
Az ember mit tegyen?
Vele nem pörölhetni.
Az mi dolgunk nem más,
Csak mint pironkodás,
Mindent el kell szenvedni;
Mind jóért, körösztert,
És bal szöröncséjért
Az Istent köll áldani.

8. Im mast iffiadik megvénült esztendő,
Tavasza fordula téli kemény üdő,
Ujul föld, frissül viz, vigadik az erdő,
Teli szép madarakkal magas levegő.

9. Az szép fülemile sirással ugy tetszik,
Régi bánatjéért hogy panaszkodik,
De nem, hanem még inkább ű vigadozik,
Hálát Istennek ad, verssel imádkozik.

10. Ah, az én tavaszomat irigy elrontá
Szerencse, sőt még inkább télre fordítá;
Derült szemeimet essőnek bocsátá,
Jéggel én szívemet s buval beburitá.

11. Gyönyörü madárkám, kicsin fülemilém,
Ah, igen hirtelen elröpüle tülem,
Az énnékem vala minden reménségem;
De mint könnyű árnyék, elkele előlem.

12. Így számlálom vala az én jövőndómet,
Hogy sok üdő mulván ez megvált engemet,
Hogy követi, meg is haladja versemet,
És szegény hazánkért igyekezetemet.

13. S zengőbb trombitával magyar vitézséget,
Fogja énekleni erős kar erejét.
És hogy ű is osztán érdemeljen illyet,
Kinek énekelhessék cselekedetét.

14. Ah, szép fülemilét az irigy halál
Lecsapá kebelemben szörnyü kaszával,
Izsákot, mely vala mint egy szép virágszál,
Kertek szépségére mely oly gyönyörün áll.

2. Az Erdődy-énekeskönyv változata⁶³

Alia.

Fülemile éneklése készeríti
Búval teljes bús szívemet fölgörjeszti,
Jó idein könyörgésre sörkengeti,
Azért lölköm imátságát imígy kezdi:⁶⁴

Reám, íme, Istenemnek mely nagy gondgya,
Kisírt szívnek én testemben gyógyítója,
Nem különbben mint jó orvos orvoslója,
Szép tavasszal mint lágy vérrel újítója.⁶⁵

Vala nekem rakva szívem nagy gondokkal,
De megmente es megálda nagy sok jókkal,
Megérdemli, hogy dicsérjem áldásokkal,
Meg idvözljem, magasztallyam sok szép szókkal.

Szent Úr Isten, seregeknek jó Istene,
Kinek vigyáz és reám néz szeme fénye,
Ki nem hadgya, hogy én szívem búban égne,
Ki volna hát? az ki ezért ne dicsérne.

---

⁶³ Erdődy-kódex, ism. SZELESTEY NAGY László, „Az Erdődy-énekeskönyv”, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 82(1978) 83–94.

⁶⁴ K: kezdé (rímhiba)

⁶⁵ K gyógyítója (szóismétlés)

Istenemnek, teremtőmnek természeti,
 Könyörgő szívet szükségében meg segíti,
 Azért hiszem, hogy kérésem meg nem veti,
 De fölsége kegyesebben⁶⁶ el beveszi.

Noha reám sok irigynek torkok tátva,
 Életemre, szerencsémre szemek nyitva,
 Öelőttök noha vagyok meg utálva,
 De az Isten szerencsémnek fő oltalma.

Az nagy Úrnak ha gondgya van madarakra,
 Gondot visel, eledelt ad táplálásra,
 Sokkal inkább vigyáz reám, árvájára,
 Megoltalmaz és fölviszen szárnyaira.

Szegény lölköm semmit nem félsz, sőt örvendesz,
 Mint szép zöld fán szép madárka, úgy énekelsz,
 Újulásnak, szép tavasznak vígan örülsz,
 Nyavalyától, minden bútul meg üresülsz.

Ebben minden reám nézvén példát vegyen,
 Mely nagy gondgya az Istennek arra legyen,
 Ki ráhadgya magát s⁶⁷ bízza, szerencsésén
 Meg nem indul, de meg vidul Istenében.

Téged áldlak, én Uramat, hogy megáldál,
 Mint ékes fát szép virággal, úgy táplálál,
 Sok búm után víg örömmel mégis látál,
 Szegény fejem, noha ebben megpróbáltál.

Szívem örül s ugyan indul áldásokkal,
 Mint szép mező, úgy tündöklök virágokkal,
 Magasztalom én Uramat mind azokkal,
 Kikkel jól tett, mint énvelem, árvájával.

---

⁶⁶ K: edesben (szótagszámhiba)

⁶⁷ K ráhadgya s magát bízza (értelmi zavar)

Így éneklé ez verseket ő magában,
Mikor hallá fülemilét vig szóllásban,
Egyik ágrul az másikra ugrálásban,
Vigasztalá így ő magát bánattyában.

3. melléklet

John Peckham (1230k.-1292)

*Fülemile*⁶⁸

Fülemile, hírnöke
Tavaszi eljöttének,
Ki jelented, hogy eső
S lucok eltűnének,
Édes-lágyan hízeleg
Szájadból az ének.
Okosságos kismadár,
Gyere hozzám, kérlek!

Jöjj hamar, magam helyett
Barátomhoz küldlek,
Simogató zenéddel
Nála települj meg,
Dalaiddal bánatát,
Könnyeit törüljed,
Jaj, hogy még az én szavam
Oda nem repülhet!

Hát jó szívvel megsegítsd
Az én gyarlóságom,
És köszöntséd édesen
Egyetlen barátom.
Mondd el neki: a szívem
Széles e világon
Nyugodalmat nem talál
Míg viszont nem látom.

Ha valaki kérdené,
Miért éppen téged
Választalak, hogy értem
Ezeket elvégezd,
Tudja meg: olvastam én
Rólad oly ígéret,
Hogy törvényt vagy tisztelő
És tetsző az égnek.

Azért édes jóbarát,
Jól figyelmezz kérlek:
Mert ha e madár dalát
Szívvel jól fölérted,
Ha példáját követed,
És sugall a Lélek:
Leszel immár mestere
Mennyei zenének.

E madárról írva van:
Amikor halála
Közeledtét érezi,
Fölrepül egy fára,
Torkát dalra nyitja meg
Hajnal virradtára,
És a lelkét teszi rá
Sokszerű dalára.

⁶⁸ SIK Sándor, szerk., *Himnuszok könyve* (Budapest: Szent István Társulat, 1943), 390–433. (a latin- magyar kétnyelvű kiadás magyar szövege).

Megelőzi éneke
 Hajnal hasadását,
 Ám ha látja prima-tájt
 Nappal pirulását,
 Édesebb hang váltja fel
 Dala harsogását,
 Nem ismeri pihentét,
 Sem elfáradását.

Mikor jó a tertia,
 Nem hogy csendesedne,
 Inkább még nagyobbra nő
 Szíve dalos kedve,
 Torka szinte kiszakad,
 Mégis egyre szebbre,
 Magasabbra tör dala
 Neki tüzesedve.

Ám a forró déli nap
 Izzó sugarával
 Majd a szívét veti szét,
 Szinte tűzhalált hal.
 „Óci, óci” – így kiált
 Ő szokott szavával,
 S elhagyják érzékei
 Éneke fogytával.

Szegény fülemile így
 Elfogy énekestül
 Egy hang tör még remegő
 Kis csőrén keresztül.
 De mikor a nóna jó,
 Többé meg se rezdül,
 Szívecskéje meghasad,
 Meghal mindenestül.

Meghallottad, jóbarát,
 A fülemilének
 Milyen szép szokása van.
 Szómban egy a lényeg:
 Ez a kis dalos madár,
 Ez az édes ének
 Misztikus példázata
 Krisztus törvényének.

Nos, a Fülemile hát
 (Mindenek belátják):
 Lélek, akit az erény
 S a szeretet átjár,
 Ki ha szívben szemléli
 Mennyei hazáját,
 Épp eléggé tetszetős
 Dalra nyitja száját.

Szítani a szent reményt,
 Mely lelkében támad,
 Egy titokzatos napot
 Gondol el magának,
 S nagy jótéteményeit
 Isten irgalmának
 Képzeli e drága nap
 Órái sorának.

Hajnal, avagy szürkület
 Az a boldog öltő,
 Mit összülőnk az Isten
 Kegyelmében töltött,
 Prima: mikor az Isten
 Embertestet öltött,
 Tertiának mondatik:
 Amíg élt a földön.

Sexta: hogy a gonoszság
Kötelet vet rája,
Gyötri, veri, pökdösi,
Húzza, taszigálja,
Átszegezi tagjait,
Feszíti a fára,
Vérbe vonja szent fejét
Töviskoronájá.

Haldoklik a keresztfán
Krisztus: ez a Nóna.
Mondja: „Beteljesedett”,
Mi megírva róla.
Megzavarta a pokolt,
S a Sátánt ez óra.
Vecsernyére: Urunkat
Teszik nyugovóra.

*

Jutván órájára így
Napja végszakának,
Veti végét immáron
Lelki halálának,
S keresztjére száll amaz
Erős Oroszlánnak,
Ki megtörte kapuit
Immár a halálnak.

S íme tüstént fölzeneg
Szíve muzsikája:
Hajnal-órán kezdve el,
Buzgón intonálja,
Ő teremtő Istenét
Áldja és imádja,
Kinek létrehozta őt
Kegyelmes csodája.

„Én kegyelmes Alkotóm,”
(Töri meg a csendet)
„Engem a Te jóságod
Bőssége teremtett.
Dicsőséged fényében
Sorsossá teszen meg,
Engem, boldog részesét
Ingyen szerelmednek.

Ó mily csoda méltóság
Lőn kiszabott sorsom:
Lelkemben az Istennek
Képe mását hordom.
Sőt ez a nagy méltóság
Még nőtt volna folyton,
Ha az Isten törvényét
Láb alá nem oldom.

Mert akartad, örökre,
Megsimuljak hozzád,
Ó te legfőbb Szeretet,
S ama boldog Ország
Legyen édes otthonom,
Ahol csak Te oltnád
Gyermekednek testi és
Lelki éhe-szomját.

Gyermekedről továbbá
Azt végzéd kegyesen,
Hogy az égi seregek
Közé jusson egyszer.
Ekkora kegyelmekért
Hálás hogy lehessen?
Nincsen erre módja más,
Csak egy: hogy szeressen.

Ó, egyetlen édesség,
Életünk zamatja,
Üdvös Rabló, ki szívünk
Magához ragadja!
Ami vagyok, amim van,
Lelkem neked adja,
Mindenestül magamat
Bízzván egymagadra!”

Óci! – mondja ez a szív
Szorongás közt zengvén
Örvendező éneket.
Érzi, úgy van rendjén,
Hogy szeresse Istenét
A szegény teremtmény,
Aki annyi gonddal őt
Óvta, mint a szemfényt.

*

Így a lélek meditál
Hajnalvirradóra,
De mikor a Príma jó,
A kellemes óra,
Akkor a nagy dolgokat
Veszi fontolóra:
Hogy az Ige testet ölt
S lesz a föld lakója.

Átjár rajta tűzesen
A szeretet tőre.
Szíve-lelke megremeg,
Néz a Csecsemőre:
Embermódra sírdogál
A világ szerzője.
Így tiporja le a bűnt,
S megszabadít tőle.

„Ó, kegyelmek kútfeje”,
Sírva ezt kiáltja,
„Hogy került rád a kemény
Szegénység gúnnyája?
Ki mondta, hogy lealázd
Magad a világra?
Semmi más: a szeretet
Olthatatlan lángja.

Olthatatlan szeretet
Lángol itt lobogva!
Szeretetnek lett az ég
Fejedelme foglya,
Körülveszi szentséges
Kötelei bogja:
Szegény ember fiának
Pólyácskáit hordja.

Édes, édes kisfiú,
Kinek nincsen párja!
Boldog, aki testecske
Karjaiba zárja,
Kezed-lábad csókolja,
S ha valamid fájna,
Becézgetve melletted
A reggelt kívárja.

Jaj, hogy mért nem szabadott
Jászolánál lennem,
Sírva, hogyha sírdogált,
Karjaimba vennem,
Gyöngte teste tagjait
Melengetve mellen,
Betakarni, védeni
Mind a világ ellen.

Nem húzódna tőlem Ő,
Bizony, én úgy vélem,
Tán még mosolyogna is,
Sőt, ha szerencsétlen
Árva, sírni kezdenék,
Még ő sírna vélem,
S bűnöm megbocsátaná,
Erősen remélem.

Boldog lettem volna én,
Hogyha akkorában
Sűröghettem volna ott
Ő szolgálatában
Segíteni Máriát,
Csak egyszer napjában
Megcsókolnom engedné
Jutalom fiában.

Szorgoskodtam volna, ha
Fürdőjét csinálják,
Vittem volna vállamon
Kútra kis kannáját,
Könnyítgetném boldogan
Mária munkáját,
Ó, de mosnám szívesen
Pici pelenkáját.”

Kél a jámbor szívben így
A szegénység vágya.
Szűkös kosztra éhezik
És hitvány ruhákra,
Gyönyörűség lesz neki
Munka izzadsága,
S e világnak ékei:
Hívságok hívsága.

*

Így a Príma énekét
Buzgón recitálva
Az Úr Jézus kiskorát
Szépen végigjárja,
S hangot váltva átmegy
Már a Tertiára:
Krisztus szenvedése jó,
Szív okulására.

Sírva veszi sorra most
Annyi fáradását,
Éhét, szomját, hév-fagyot,
Arca izzadását,
Mindezt: hogy a bűnösök
Példa gyanánt lássák,
S ne késsenek kezdeni
Éltük jobbulását.

Tüzesítvén szavait
A szeretet lángja,
Óci, óci, zengedez
E boldog madárka,
Kívánczik meghalni
Erre a világra,
Szemét immár szemében
Annak minden csábja.

Zengi azért: „Én Uram,
Édes prédikátor,
Atyja vagy a szegénynek,
Száműzöttnek sátor,
El nem fordulsz bűnbánók
Könnyhullatásától.
Fusson Uram, utánad
Bűnös és a jámbor.

Mérték vagy az igaznak,
Élete zsinórja,
Tükre vagy a bűnösnek,
Szelíd megrovója,
Fáradtaknak, gyengéknek
Felfrissítő sója,
Orvosság vagy, hathatós,
Betegségre, kórra.

Megnyitád a szeretet
Első iskoláját:
Ne keressünk semmi mást:
Isten glóriáját,
Hajítsuk el e világ
Malomkő-igáját;
Lelkünk vissza így nyeri
Hóféhér ruháját.

Iskolád az esztelen
Világ csúfra vette,
Üdvös tanításait
Megvetvén felette;
Mégsem fizettél neki
Rosszal rossz helyett Te,
Sőt a bűnöst Atyáddal
Még kibékítetted.

Mivelhogy tulajdonod
Irgalmas ítélet,
Szereted, ha szeretnek,
Jobban, mint ha félnek.
Szépszerével szereted
Ha tehozzád térnek,
Nem ha vesszőzés alatt
Hajlítanak térdet.

Irgalmadnak részesült
Végzetlenségében,
Kit házasságtörésnek
Érték rajt bűnében.
S Magdolna is, akinek
Bánata fejében
Annyi megbocsáttatott
S adatott helyében.

De hogy is számláljam el
Valamennyit végül,
Ki elindult szavadon
S bűnéből kiszépült,
Akinek kegyelmeden
Jobb erkölcsé épült,
S kiszabadult a kaján
Ellenség cselébül.

Boldog, akit a Mester
Maga mellé híván,
Lábainál ülhetett,
Mint buzgó tanítvány,
S ajakáról mennyei
Édes mézet szíván,
Lőn számára minden más
Keserű és hitvány.” –

Ezeket és ilyeneket
Mikor végigéli,
Már a lélek hangjait
Nagyobbakra méri,
Egyre tisztább tűzre gyúl
Az Urat dicséri:
Így aztán a Tertia
Véget is fog érni.

*

„Óci, óci” – kiáltoz
Már a lélek aztán
Nagykeserves könnyeket
Hullatván a Sextán,
Dicsőítő dalával
Krisztust siratozván,
Aki annyit szenvedett
Ő bűnét lemosván.

Szinte részeggé teszi
A lelket ez óra,
Buzgósága délre hág,
Déli fordulóra.
S hogy szerelme lángjait
Szítsa lobogóra,
Elmélkedni átmegyén
Már a Passióra.

Könnyhullatva kesereg
Ama drága Bárány:
A Szeplőtlen Áldozat
Töviskoronáján,
Átszegezett tagjain,
Ostortépte vállán,
És a tátongó seben
Átvert szíve táján.

„Óci” – hangzik újra fel
Jámbor zokogása,
„Óci, óci, nyomorult
Lelkemet megrázza
Megfeszített Istenem
Arca sápadása,
S megtört drága két szeme
Végső hervadása.

Így kellett hát Teneked,
Kegyesszívű Bárány,
Ily méltatlan halni meg
A gyötrelmek fáján!
Te akartál győzni így,
Ilyen kínok árán!
A szeretet nagy Jele
Ez a véres látvány!

A szeretet jele ez,
Szeretet szokása,
Hogy a legnagyobbat is
Semmiségnak lássa.
Szeretetből így magad
Adod pusztulásra:
Tanúsítja sebeid
Sűrű vérhullása.

Új barát vagy, gyenge must,
Új szőlő virága;
Megmondotta már a Bölcs
Igaz tanúsága,
Új bor vagy Te, valóban:
Édessége lángja
Drága tested szétveti:
Nem fér hordájába.

Aki bánja bűneit,
Mindebből láthatja,
Hogy az Úr Jézus magát
Szívából neki adja.
E jelektől menekül
A Hazugság Attya,
És lohad a lázadó
Bűnnek indulatja.

Óci, óci, kiáltok
 Láttán e jeleknek.
 Édes Jézus, jaj, de fáj,
 Hogy csak így szeretlek!
 Bár a béklyó fegyelem
 Fogná lelkemet meg,
 Hiszen értem foglya vagy
 Te is szeretetnek.

Halászhorgot így vetett
 A szeretet néked;
 Hogy a bűnös emberért
 Megszenvedni készített.
 Tűzött horga hegyére
 Tetszetős csalétket:
 Hogy a bűnös lelkeket
 Ez szerzi meg néked.

Nem volt e horog hegye
 Néked ismeretlen,
 Téged elriasztani
 Nem elég kegyetlen.
 Sőt, elébe siettél,
 Kívánván szívedben
 E csalétket, mivelhogy
 Drága volt szemedben.

Mivel tehát szerettél
 Engem nyomorultat,
 A halálos nyílhegyet
 Öntestedbe szúrtad,
 Áldozatul ajánlván
 Magadat az Úrnak,
 S tetted így, hogy bűneim
 Láncai lehulltak.

Persze, hogy sóhajtozom,
 Sóvárgok utánad,
 Ki méltatlan szívemet
 Oly nagyon kívánod.
 Egyre égőbb vágyra gyújt
 Érettem kiállott
 Embertelen passiód
 S gyötrelmes halálad.

Bizony immár nem elég
 Sóhajokban égnem,
 De sőt Jób igéjeként
 Hajamat kell tépnem,
 Raknom kell már fészkeket
 Oldalad sebében,
 S kilehelni lelkem ott
 Szeretet tüzeiben.

Míg veled meg nem halok,
 Nincs számomra béke.
 Óci, óci – jajomnak
 Soha nem lesz vége,
 Vágy nyilától szívemnek
 Soha menedéke,
 Legyek érte balga bár
 A világ szemében.”

S kiált, mint az eszelős:
 „Nosza, hóhér, jöszte,
 Odaszögezz engem is
 Ahol az Ő teste!
 Édes halál énnekem
 Krisztusom keresztje,
 Csak haldokló két karom
 Általölhelhesse.

Semmi ádáz kínjaim
El nem símogatja,
De sőt minden óra még
Mélyebbre maratja;
Egy csak ennek orvosa:
Hogyha megáztatja
Szíved buzgó kútfeje
Édes áradatja.

Édes orvos, szívemet
Nem késsel riasztod,
Bűnök daganatait
Szépen lelohasztod,
És magadhoz öleled,
Benne felgyulasztod
A szeretet szent tüzét,
Gyógyító malasztot.

Jaj, halálos hályog ült
A világ szemére:
Nincsen írja bűn-ütött
Végzetes sebére,
Mégsem adja életét
Orvosa kezére,
Pedig átvert oldalán
Érte csordul vére.

Jaj, hogy ezt a szenvedést,
S amit kaptál tőle,
Balga ember, nem veszed
Már elmélkedőre!
Hiszen itt szaggattatott
Szét a Rabló tőre,
S ezer áldás származott
Számodra belőle.

Testét adta, hogy legyen
Feltápláló étked,
Kicsorduló vérivel
Mosogatta vétked,
Édes szíve belsejét
Feltakarta néked,
Bizonytságot így adott,
Hogyan szeret téged.

Drága fürdő ez a vér,
Ez az étel édes.
Aki méltón ízleli,
Kulcs annak az éghez.
Munka annak nincs nehéz,
Aki benne részes.
Hitvány lélek, kinek ez
Nem gyönyörűséges.

Hitvány lélek az, aki
Könny nélkül megállja,
Hogy jószágos szent szívét
Krisztus így kitárja,
Hogy öleli karjait
A kereszt két szára,
Hogy lehajtja szent fejét
Ily ágy vánkosára.”

Jámbor lélek valahány
Nézi ezt az ágyat,
Tüstént rája szállani
Érez égő vágyat,
Mint az éh sólyommadár
Zsákmányára rácsap:
Véres hússal fogja meg
Madárfogó rácsa.

Itt a lélek felkiált,
 Szinte eszét vesztvén:
 „Ó te véres bíborágy!
 Ó szerelme s testén
 Értem vérző szent sebek!
 Hogy nem érzem ezt én?
 Mért nem függök én is itt
 Halálos keresztjén!

Már ha megtagadtatott
 Tőlem e halál itt,
 Szegény szívem legalább
 Más keresztet áhít:
 Sóhajtozni Krisztusért,
 Sírni mindhalálig,
 Míg lelkem e keserű
 Világtól elválik.” –

Sóhajtozás, nyögdelés,
 Könny és keserűség:
 Kenyere lesz már neki
 S édes gyönyörűség.
 Vértanúvá teszi már
 A lelket a hűség,
 Egyre jobban érezi
 Annak keserűjét.

Ekkor mindent, ami föld,
 Megvet immár végkép,
 Mert méregnek érzi már
 Világ édességét.
 De a Nóna hozza el
 Életének végét:
 A testnek a szeretet
 Kettétöri fékét.

Mert már: „Elvégeztetett”
 Hallja a kereszttrül:
 Nónakor az Úr végső
 Sóhajtása rezdül.
 Mintha vele halna meg
 Ő is mindenestül,
 Szívét veri mint a nyíl
 Ez a szó keresztül.

Ezt a gyilkos nyíllövést
 Immár ki nem állja:
 Érte jó (mint mondva volt)
 Boldogok halála.
 Kapuit a mennyország
 Azonnal kitarja,
 Láttatja már, hogy övé
 Szentek koronája.

Rékviem nem illeti,
 Sem sirató ének:
 „Vigadozzunk” kezdete
 Az ó miséjének.
 Mert akik egy mártíráért
 Istent esdenének,
 – A Dekrétum mondja így –
 Méltatlant tennének.

Édes lélek, üdvözlégy,
 Üdv, te édes rózsá,
 Üdvözlégy, szép lilium,
 Kies völgy lakója!
 Földi szenny és rothadás
 Visszapergett róla.
 Boldog halál, szent halál
 Lett a búcsúzója.

Az óhajtott nyugalom
Immár boldog részed.
Jegyesednek karja közt
Van a pihenésed.
Átadhatod magad e
Lelki ölelésnek
S édes ajka csókjából
Szívhatod a mézet.

Szemed csatornái már
Nedvüket ne öntsék,
Szedheted már szabadon
Reményed gyümölcsét,
Mert akivel megúszta
Világ vízözönjét,
Csókjaival mossa le
Fájdalmaid könnyét.

Édes lélek, ugyan mondd,
Tovább miért sírnál?
Itt vagy már a mennyei
Boldogságos célnál.
Tied az Egyetlenegy,
S te övé vagy immár,
Ennél többet, különbet
Kívánni se bírnál.

*

De már végzem versemet,
Ne legyek unalmas.
Mert ha mind elmondanám,
Milyen nyugodalmas,
Milyen édes ott a lét,
Milyen diadalmas,
A kaján még csalónak
S hazugnak szidalmaz.

Drága testvér, higgy nekem:
Mondjon bárki bármit:
Te szívedből, szorgosan
Kövesd ez új mártírt.
És ha útaid mind az ő
Nyomaiban járt itt:
Megtanulhadd zengeni
Vértanúk dalát is.

Sűrűn mondjuk ezt a dalt,
Én jámbor nővérkém,
Így az élet útjait
Megláboljuk békén,
Mert, aki e dallamnak
Örvend édességén,
Befogadja Jézus és
Mária a végén.

Hát a szíved, nővérkém,
Úgy citarizáljon,
Könnyel keresztelődjék
És mártírizáljon,
Egész szívvel Krisztusnak
Addig muzsikáljon,
Hogy vele majd örökké
Együtt jubiláljon.

Panasz ott már véget ér,
És a könny leszárad,
Mert választott tagja léssz
Angyalok karának.
A mennyei kórusba
Énekelve szállhatsz,
Boldog szép menyasszonya
Az örök Királynak.